

КОЛІЗІЇ РЕГУЛЮВАННЯ ОКРЕМИХ ПРАВ ПАЦІЄНТА ПРИ НАДАННІ МЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ

Стаття присвячена розгляду деяких неточностей законодавства в контексті права на медичну допомогу, права на відмову від медичної допомоги; аналізуються думки науковців та проекти законодавчих актів щодо поняття «права пацієнта» та підстав класифікації прав пацієнта.

Ключові слова: медична допомога, пацієнт, права пацієнта, відмова від медичної допомоги, лікування, еутаназія.

З роки державної незалежності України намітилися значні зрушення у процесі захисту прав пацієнтів. Але рівень захищеності прав людини у сфері надання медичних послуг залишається досить низьким, що є наслідком кількох чинників, зокрема, недоліки правового регулювання, низька обізнаність медичних працівників та самих пацієнтів щодо своїх прав.

Дослідженням прав пацієнтів займалися такі вчені як Козуліна С.О., Малєйна М.Н., Сенюта І.Я., Стеценко С.Г., Тихомиров А.В., Турак Й.А., Шаблова Е.Г. та інші.

Метою написання статті є визначення основних напрямків удосконалення чинного законодавства, яке регулює право на відмову від медичної допомоги, як складового права пацієнта на медичну допомогу (або медичних послуг).

Аналіз чинного законодавства дає підстави стверджувати, що пацієнт за договором про надання медичної допомоги наділений певним переліком прав. Дані права знаходять своє відображення в міжнародних документах, ратифікованих в Україні належним чином, Конституції України [1], Цивільному кодексу України (далі – ЦК України) [3], Основах законодавства про охорону здоров'я (далі – Основи) [4], та інших нормативно-правових актах.

Слід зазначити, що до 70-х років 20 століття відносини пацієнт-лікар регулювалися переважно нормами етики, проте в останні десятиліття нормативному їх закріпленню на міжнародному рівні приділяється неабияка увага. Так у 1994 році були прийняті Декларація про розвиток прав пацієнта в Європі (прийнята Європейською нарадою з прав пацієнтів, Амстердам), Етичний кодекс російського лікаря, інші акти. Більш

раннім актом, проте універсальним в даній сфері є Лісабонська декларація Всесвітньої медичної асоціації про права пацієнтів, яка була прийнята на 34 сесії Всесвітньої медичної асамблеї (Лісабон, Португалія, жовтень 1981р.)

Загалом правами пацієнта називають специфічні права, похідні від загальних цивільних, політичних, економічних, соціальних та культурних прав людини, що регулюються при отриманні медичної допомоги, та пов'язаних з нею послуг, або у зв'язку з будь-яким медичним впливом, що здійснюється стосовно людини [8, с. 35].

Також поняття прав пацієнта було запропоноване у проекті Закону України «Про захист прав пацієнтів» від 06.12.2007 № 1132. А саме, правами пацієнта проект назвав права, реалізовані на індивідуальному, колективному і груповому рівнях в області охорони здоров'я, в тому числі у зв'язку з будь-яким медичним втручанням [6, ст.1].

Щодо самого поняття «пацієнт», то більш ранні проекти Законів України, які однак, були зняті з розгляду і не прийняті Верховною Радою України, також давали визначення: «особа, що звернулась за медичною послугою» та «здоровий або хворий споживач медичних послуг». Це документи: проект Закону України «Про фінансування охорони здоров'я та медичне страхування» від 19 вересня 2006 року та проект Закону України «Про правові основи біоетики та гарантії її забезпечення» від 08 червня 2005 року відповідно. Проте, як бачимо, поняття є стислі та неповні, містять односторонні характеристики пацієнта, як споживача медичних послуг.

Щодо класифікації прав пацієнтів, то серед науковців також відсутній єдиний критерій та

основа розподілу, а законодавство взагалі подає їх без будь-якої систематизації. Варто звернути увагу, що основним недоліком Основ з цього приводу є декларативність прав, розпорошеність їх по всьому нормативному документу та відсутність чітко виписаних прав при укладеному договорі медичних послуг.

Науковці пропонують також різні класифікації. Наприклад Малєїна М. класифікує права пацієнта за критерієм сфери, на яку вони поширюються. Вона виділяє: 1) права при наданні інформації про поставлений діагноз, методи лікування та можливі наслідки, 2) права при встановленні та дотриманні методів і режиму лікування, 3) права із збереження медичної таємниці, 4) права у зв'язку з відмовою від лікування [9, с.25].

Російський вчений О.В. Тихомиров, досліджуючи організаційні начала публічного регулювання ринку медичних послуг, доходить висновку, що пацієнт є носієм різноманітних прав, які умовно розподіляє на особисті (права та свободи людини та громадянина) та групові (пов'язані із загальним статусом споживача і спеціальним статусом непрацездатного, інваліда, ветерана тощо). Як споживач послуг, пацієнт має право, окрім зазначених вище, на вибір та застосування санкцій за невиконання або неналежне виконання обов'язків по договору [12].

Схожою є класифікація Т.Волинець, яка виділяє права, що є основою правовідносин, специфічні (закріплені спеціальним законодавством за окремими категоріями осіб) та додаткові права [7, с.34].

Розглянувши нормативне закріплення та різні підстави класифікації прав пацієнтів під час отримання ними медичної допомоги (послуги) пропонується перейти до розгляду окремих, найбільш обговорюваних в наш час прав, а саме: право на надання медичної допомоги і в його контексті право на відмову від медичної допомоги.

Нормативною основою права на медичну допомогу є стаття 49 Конституції (проголошує право кожного на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування), ст.284 ЦК України (розширює та деталізує статтю Конституції), ст.78 Основ (закріплює право через обов'язок держави по його забезпеченню), п.1 ч.1 Клятви лікаря (закріплено обов'язок лікаря надавати допомогу всім, хто її потребує). Право громадянина на отримання допомоги передбачає право особи на власні дії

(самолікування) та на звернення за медичною допомогою до інших осіб [7, с.34].

Нормативне закріплення права на відмову від допомоги наступне: частина 3 статті 28 Конституції (прямо не прописане, але мається на увазі), п. 4 ст. 284 ЦК України (як умови відмови висуває повноліття та повну дієздатність), ст. п.4 43 Основ (дублює статтю ЦК України).

Суперечності щодо даного права пацієнта виникають уже на етапі вживання самого поняття. Одні відмову від лікування ототожнюють з відмовою від медичного втручання [11, с.38], інші – ототожнюють з правом на медичну допомогу взагалі. Зокрема друга точка зору підтримується науковцями Кузнецовою І.О. та Дзерою В.М.

Вищенаведені суперечності можуть бути усунені із введенням в дію згаданого нами проекту Закону України «Про захист прав пацієнтів». Даний законопроект так надає визначення термінів, що із них можна зробити висновок, що поняття «лікування» є складовою поняття «медична допомога» та «медичне втручання». При цьому аналіз понять дає підстави стверджувати, що поняття «медична допомога» стосується невизначеного кола осіб, тобто всіх і кожного, а «медичне втручання» вже має конкретний суб'єктний склад (пацієнта та лікаря), причини, підстави, можливі наслідки тощо. А отже і відмова від лікування є складовою відмови від медичної допомоги або медичного втручання.

Хотілося б звернути увагу на формулювання умов відмови від медичної допомоги в ЦК України та Основах. Зокрема, ЦК України у частині 4 статті 284 формулює наступним чином: «повнолітня дієздатна фізична особа ... має право відмовитися від лікування». За такого викладу з-під сфери дії статті випадають особи, які набули повної цивільної дієздатності, проте залишаються неповнолітніми. Це зокрема особи, які займаються підприємницькою діяльністю, записані батьком або матір'ю дитини, працюють за трудовим договором, є членом виробничого кооперативу (випадки емансипації). Одночасно Основи викладають даний пункт (п.4 ст.43) більш коректно: «Пацієнт, який набув повної цивільної дієздатності і усвідомлює значення своїх дій та може керувати ними, має право відмовитися від лікування», тобто умова про повноліття випущена, емансиповані особи підпадають під сферу дії статті. Оскільки Основи по відносно ЦК України є актом спеціального законодавчого регулювання, та, зважаючи на

принцип тлумачення норм права на користь особи, емансиповані особи також мають право на відмову від медичної допомоги.

Т. Волинець право на відмову від лікування розуміє і розглядає як право на еутаназію, деталізуючи при цьому, що відмовою є саме пасивна еутаназія (зупинення дій, які підтримують життя пацієнта, або ж метод «відкладеного шприца») [7, с.34]. Дозволимо собі не погодитися з таким викладом думок, оскільки відмова від допомоги є актом волевиявлення лише пацієнта, той час як еутаназія вимагає одночасно з волевиявленням пацієнта і обов'язок лікаря.

Проте на щастя позиція українського законодавця в питанні еутаназії є чітко виписаною та зрозумілою: еутаназія заборонена Основами (стаття 52: медичним працівникам забороняється здійснення еутаназії – навмисного прискорення смерті або умертвіння невиліковно хворого з метою припинення його страждань). Наразі питання легалізації еутаназії залишається відкритим і навколо нього точаться численні дискусії науковців. На нашу думку, в складних сучасних економіко-правових умовах нашої країни питання еутаназії є другорядним має чекати свого часу.

Сенюта робить акцент на наступних неточностях, присутніх у нормативно-правових актах, що врегульовують порядок надання медичних послуг. Зокрема, згідно частини 3 статті 284 ЦК України, особа надає згоду на медичну допомогу, згідно статті 43 Основ – на застосування методів діагностики, профілактики та лікування, статті 42 Основ – на медичне втручання. При цьому відмовлятися особа може лише від лікування – частина 4 статті 284 ЦК України. Відтак незрозуміло, якщо особа не надає згоди на методи профілактики та діагностики, то за якою статтею її дії визнаються законними. Звичайно, що за принципом аналогії закону при правореалізації забезпечується можливість відмовитися і від профілактики та діагностики, проте закони все одно потребують змін [10, с.70].

У широко цитованому усіма науковцями рішенні Європейського Суду з прав людини «Релігійна громада Свідків Єгови в м.Москва проти Російської Федерації» від 10 червня 2010 року зазначено, що суди в багатьох країнах світу, розглядаючи справи щодо відмови Свідків Єгови від переливання крові та медичного втручання, доходили висновку, що, хоча інтереси держави щодо охорони життя і здоров'я пацієнта правомірні та значущі, пріоритет повинні мати ще більш важливі інтереси

пацієнта. Пацієнт, як ніхто інший, має право на визначення свого життєвого шляху, а отже і на відмову від медичної допомоги за будь-яких обставин. Тому при відсутності небезпеки для життя третіх осіб в інших країнах приймається відмова особи від будь-якого лікування, і навіть від вакцинації у період епідемії. Тобто держава в будь-якому випадку утримується від втручання в свободу вибору громадян [2].

Наведена правова позиція є важкою для реалізації в Україні. У зазначених вище статтях щодо відмови від медичної допомоги закріплене загальне правило здійснення можливостей особистої недоторканності. Проте існують і винятки у спеціалізованому законодавстві: щодо вікового цензу – пункт 6 статті 12 Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб» та щодо форми волевиявлення – у частині 1 статті 13 Закону України «Про психіатричну допомогу». У вітчизняному законодавстві міститься обмеження можливості людини на реалізацію права на відмову від медичного втручання за наступних умов: 1) невідкладності випадку, 2) реальної загрози для життя пацієнта. На сьогодні поняття невідкладності випадку не визначено законодавчо, але зрозуміло, що реальна загроза є частиною невідкладного випадку. Згідно статті 1 проекту Закону України «Про загальнодержавну систему надання екстреної медичної допомоги» від 01.11.2011 № 9387, внесеного Кабінетом Міністрів, невідкладним станом є миттєва патологічна зміна функцій організму людини, що загрожує життю, здоров'ю його або оточуючих осіб [5].

Отже положення чинного законодавства України з досліджуваного питання не узгоджуються з позицією Європейського суду з прав людини. З врахуванням вищевикладеного, можемо констатувати, що складність правового регулювання та відсутність уніфікованого підходу до праворозуміння ускладнюють реалізацію прав людини у цій царині.

Таким чином, підсумовуючи все вищевикладене, можна прийти наступних висновків: права людини і громадянина у сфері медицини мають два рівні регулювання: міжнародний та національний; на національному рівні ще поки відсутні визначення поняття «права пацієнта», проте серед науковців вже є безліч пропозицій; залишається відкритим питання співвідношення понять «відмова від лікування», «відмова від медичного втручання», «відмова від медичної допомоги»; потребує вдосконалення частина 4 статті 284 ЦК України в частині введення під її

сферу дії неповнолітніх, що набули повної цивільної дієздатності; еутаназія не може отожднюватися з правом на відмову від медичної допомоги, оскільки має іншу природу; право на відмову від медичної допомоги в зарубіжних країнах є безумовним в будь-якому випадку, в той час як в Україні ще існують законодавчо закріплені обмеження на реалізацію цього права.

Література

1. Конституція України від 28 червня 1996 року із змінами і доповненнями // Офіційний вісник України. – 2010. – №72/1. – Ст. 2598.

2. Постанова Європейського Суду по справі «Релігійна громада свідків Єгови В м. Москва проти Російської Федерації» від 10 червня 2010 року [Електронний ресурс] Сайт Свідків Єгови в Російській Федерації. – Режим доступу: http://www.jw-russia.org/releases/ref20100610_u

3. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. із змінами і доповненнями // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №40-44. – Ст.356.

4. Основи законодавства України про охорону здоров'я від 19 листопада 1992 року // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 4. – Ст. 19.

5. Про загальнодержавну систему надання екстреної медичної допомоги: Проект Закону від 01.11.2011 № 9387 [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу:

http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?pf3511=41642

6. Про захист прав пацієнтів: Проект закону України від 06.12.2007 року N 1132. [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?pf3511=30982

7. Волинець Т. Особливості прав та обов'язків пацієнта за договором про надання медичної допомоги / Т.Волинець // Підприємництво, господарство і право. –2007. – № 12. – С. 33–37.

8. Глуховський В.В. Права пациента и значение информированного согласия в медицинской практике / В.В. Глуховський // Медико-социальные проблемы семьи. – 2002. – № 1. – Т. 7. – С. 33–37.

9. Малейна М.Н. Защита личных неимущественных прав советских граждан. –М., 1991. – 127с.

10. Сенюта І.Я. Права й обов'язки суб'єктів медичних правовідносин: деякі проблеми реалізації / І.Я. Сенюта // Право України. – 2011. – №11-12. – С.67-73.

11. Стеценко С. Г. Медичне право України: Підручник для студ. вищ. навч.закладів / С. Г. Стеценко, В. Ю.Стеценко, І. Я. Сенюта. – Київ: Правова єдність. – 2008. – 507 с.

12. Тихомиров А.В. Организационные начала публичного регулирования рынка медицинских услуг: Монографія.- Москва: Статут, 2001. – 256 с.

О. В. Онищенко, Г. М. Сорока

Коллизии регуляции отдельных прав пациента при предоставлении медицинской помощи

Статья посвящается рассмотрению некоторых неточностей законодательства в контексте права на медицинскую помощь, права на отказ от медицинской помощи; анализируются мнения ученых и проекты законодательных актов по понятию «права пациента» и оснований классификации прав пациента.

O. V. Onischenko, G. M. Soroka

Collisions of adjusting of separate rights for a patient at grant of medicare

The article is dedicated to analysis of some legislative inaccuracies in the context of the right to health care, right to refuse health care; views of scientists and draft legislation are analyzed regarding on «rights of patient» expression and basis of classification of patients' rights.